

M. M. HUDIAK, *Из истории Нимфея VI — III в. до н.э.* Leningrad, 1962, 64 p. + 47 pl. + 1 plan.

Unul dintre orașele nord-pontice cele mai bine cunoscute în ultimul timp este micul *polis* Nymphaeum, situat în imediata apropiere a capitalei regatului bosporan Panticapaeum (Kerci). În acest punct un colectiv de arheologi de la Muzeul Ermitaj din Leningrad întreprinde de mai mulți ani săpături arheologice cu rezultate importante. Recent au apărut două lucrări care prezintă aceste rezultate. Prima este excelentul articol scris de L. F. Silanțeva, *Некрополь Нимфея*, MIA 69, 1959, p. 5—107. A doua este cartea pe care îmi propun să o prezint în rândurile de mai jos.

Volumul postum al lui M. M. Hudiak, decedat în 1959, reprezintă o expunere a săpăturilor pe care autorul le-a condus în ruinele orașului începând din 1939. Această expunere nu are însă caracterul unui raport definitiv asupra lucrărilor. Așteptăm deci cu interes apariția unui asemenea raport cu o documentație și ilustrație adecvată.

Orașelul Nymphaeum era puțin cunoscut înainte de începerea lucrărilor arheologice. Pe baza unor informații de ordin general istoric se știa că era o colonie ateniană întemeiată în sec. V î.e.n., cu o istorie aproape complet obscură. M. M. Hudiak a propus un cadru cronologic mai larg pentru istoria orașului, începând cu sec. VI până în sec. III î.e.n. Pe baza materialului arheologic, în special ceramic, el a constatat că Nymphaeum, ca atâtea alte orașe pontice, era o colonie ioniană, și nu ateniană, cum se crezuse înainte, întemeiată în al doilea sfert al sec. VI î.e.n. Este interesant de subliniat că cel mai vechi strat grecesc stă la Nymphaeum pe un nivel de locuire indigen, caracterizat prin bordeie și gropi. Materialul din acest nivel se caracterizează prin ceramică grosolană și lustruită, având analogii cu aceea din așezările și cimitirele din regiunile muntoase din Crimeea și Kuban. Totuși autorul încearcă să atribuie nivelul precolonial sciților, deși nu par să existe apropieri posibile (cel puțin după materialul publicat) cu ceramica scitică, cercetată în ultimul timp atât de temeinic de B. Grakov și A. Meliukova, în goriștele stepelor nord-pontice. Existența unui nivel de locuire precolonial la Nymphaeum are o deosebită valoare. Este unul din puținele puncte de pe litoralul Mării Negre în care s-a putut surprinde arheologic instalarea unei colonii grecești chiar în mijlocul unei așezări indigene.

Principalul efort al colectivului de la Nymphaeum s-a îndreptat, cum era și firesc, asupra stratului grecesc. Deși în cartea sa există unele capitole consacrate locuințelor și zidului de incintă, apare evidentă intenția lui Hudiak de a căuta și a identifica în special temple în ruinele orașelului. Ni se prezintă astfel trei sanctuare situate în diverse puncte ale orașului (regretăm absența unui plan general al orașului pentru orientarea, măcar sumară, a cititorului). Primul dintre ele, situat în afara zidului de incintă din sec. IV î.e.n., dar mai vechi decât acesta (sec. V, cu unele indicii pentru o fază anterioară), era constituit dintr-o clădire de 14,3 m lungime și 5 m lățime, orientată NNV—SSE, cu latura scurtă de NNV absidată. Hudiak propune identificarea cu Kabirion, templul marilor zei chthonieni, și încearcă să stabilească asemănări între elementele sanctuarului de la Nymphaeum și temple închinat Kabirilor din Grecia (Theba, Samothrake, Delos). Fără a încerca aici o analiză a argumentelor sale, ținem în primul rând să arătăm că absida ca element arhitectonic nu este prin ea însăși specifică templelor închinat unor anumiți zei. Este cunoscut că în Grecia arhaică temple absidate sînt dedicate Atenei Polias la Gonnos în Thessalia, Herei Acraia la Perachora (unde s-au descoperit și câteva modele geometrice de teracotă de temple absidate), Aphaiei la Egina (templul aflat sub fundațiile celui din sec. V î.e.n.) etc. În al doilea rând trebuie observat că prezența gropilor rituale în interiorul templelor nu este caracteristică numai sanctuarelor zeilor din Samothrake,

Lista lor a a fost întocmită de M. Launey, *Le sanctuaire et le culte d'Héraklès à Thasos*, Etudes thasiennes, 1, Paris, 1944, p. 174, de unde reiese că asemenea temple se găseau și la Eleusis (sec. IX—VIII î.e.n.?), la Gortyna, dedicat lui Apollo Pythios, la Kos în Asklepeion etc., în afară de sanctuarele Kabirilor. Celelalte dovezi aduse de Hudiak în favoarea atribuirii acestui sanctuar Kabirilor nu par nici ele suficient de pregnante. Evident, ideea prezenței unui sanctuar închinat zeilor din Samothrake în Crimeea nu este prin ea însăși imposibilă; dimpotrivă, se știe că acest cult a fost larg răspândit în regiunile pontice. Dar aceasta într-o epocă mai târzie.

Aceleași remarci se pot face și cu privire la al doilea sanctuar, atribuit Afroditei, al cărui plan arhitectonic nu pare a aparține în chip indubitabil unui templu. De un interes considerabil este însă cel de-al treilea sanctuar, așezat pe malul mării, într-o porțiune stîncoasă a plajei. Aici colectivul Ermitajului a descoperit un întreg complex sacru închinat Demetrei. Pe lângă sanctuarul propriu-zis al zeiței, avînd mai multe faze de construcție începînd din sec. VI pînă în sec. III î.e.n., au apărut numeroase obiecte de cult. Astfel au fost descoperite 4 fragmente de măști rituale de teracotă, unele păstrînd resturi de policromie. Împreună cu acestea se găseau o serie de *rythona* de teracotă de un tip cu totul nou. În cîteva gropi de ofrandă din preajma sanctuarului au fost descoperite fragmente ceramice purtînd inscripții votive pentru Demetra și alte divinități. În sfîrșit, tot în incinta sacră se găsea și un cuptor ceramic din sec. VI î.e.n. pentru ceramica folosită ca *ex uolo* în sanctuar (mărturisim că prezența unui cuptor ceramic într-un *temenos* ni se pare insolită!). Această descoperire este importantă. Se constată pentru prima dată în chip concret că o parte din ceramica cenușie și aceea pictată de uz curent, atît de răspîndită în Marea Neagră, era parțial fabricată pe loc (cel puțin la Nymphaeum).

În încheiere trebuie să arătăm că ultima carte a lui M. M. Hudiak, tipărită în condiții grafice agreabile și prefată de distinsa cercetătoare în domeniul ceramicii grecești Anna Alexeevna Peredolskaia, reprezintă o contribuție interesantă și utilă la cunoașterea lumii antice nord-pontice.

Petre Alexandrescu

FLOREA BOBU FLORESCU, *Monumentul de la Adamklissi. Tropaeum Traiani*. Ediția a II-a revizuită și adăugită, Editura Academiei R.P.R., Monografiile de monumente, II. București, 1961. 750 p., format 4°, 350 fig., 13 pl.

Cuprins: Prefață (p. 5—7). Cuvînt introductiv (9—14). I Așezarea monumentului și istoricul cercetărilor (15—46). II Starea actuală a monumentului și piesele « dispersate » (47—61). III Inscripția (63—68). IV Construcția (69—354). V Ornamenta (355—377). VI Reconstruirea Monumentului (379—399). VII Reliefurile cu scene (401—567). VIII Cercetarea elementelor etnografice (569—624). IX Apartenența etnică a « barbarilor » de pe reliefuri (625—659). X Problema asemănării dintre Tropaeum Traiani și Coloana lui Traian (661—669). XI Gradul de cunoaștere statistică a structurii monumentului (671—679). Privire de ansamblu (681—692). Planșe (693—709). Bibliografie (711—717). Indice (719—731). Lista figurilor (734—744).

Primirea favorabilă de care ediția I (1959) a « monumentului » s-a bucurat atît din partea cercetătorilor¹, cît și a publicului iubitor de arheologie, artă antică și etnografie, a dus la epuizarea rapidă a cărții și la necesitatea de a întocmi și scoate la scurt interval de timp o ediție nouă,

¹ Recenzii C. N. Mateescu, în *Studii și cercetări de istoria artei*, București, VI, 1959, p. 282—286; G. Bordenache, în *Dacia*, IV, București, 1960 [1961], p. 595—597; notă de popularizare: C. Ciuchindil în *Viața Romînească*, 1959, nr. 11, p. 175. Cf. *Istoria Romîniei*, I (1960), p. 531—538. Recenzii apărute în străinătate (A. Merlin, J. Marcadé, A. Frova, R. Bloch) sînt citate în ed. II, p. 45—46 și 711—717.